

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Проведене дослідження дозволило обґрунтувати та концептуалізувати міждисциплінарний підхід до відносин з організацією використання дистанційного зондування Землі для дослідження й охорони археологічної спадщини, а також розробити цілісне теоретичне підґрунтя для удосконалення правового регулювання та організаційного забезпечення відносин у цій сфері.

На підставі проведеного дослідження сформульовано наступні основні висновки:

1. Доведено, що розвиток законодавства про охорону археологічної спадщини має відбуватись у рідчизні трендів, які продиктовані ратифікованою Україною Європейською конвенцією про охорону археологічної спадщини. Конвенція передбачає застосування до археологічної сфери засад теорії сталого розвитку, що дає змогу збалансувати ризики для археологічної спадщини у процесі господарського освоєння територій. Насамперед ідеться про запровадження механізмів превентивної археології, які стають частиною системи територіального планування. У цьому контексті, серед іншого, вбачається за доцільне вжити низку загальних заходів з удосконалення правової охорони археологічної спадщини, які, зі свого боку, створять підґрунтя для впровадження до відповідної сфери новітніх технологій аерокосмічної зйомки. Серед таких заходів:

– завершення приєднання до Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (Нікосія, 2017) імплементація норм Конвенції до законодавства України, що означатиме докорінний перегляд норм стосовно відповідальності за протиправні посягання на культурну спадщину;

– гарантування права державної власності на всю невиявлену культурну спадщину через імплементацію Модельних положень щодо права державної власності на невиявлені культурні цінності, розроблених секретаріатами ЮНЕСКО та ЮНІДРУА, затверджених у 2011 році Міжурядовим комітетом зі сприяння поверненню культурних цінностей до країн походження або їх реституції у випадку незаконного присвоєння, а також включених як додаток до Оперативних директив з впровадження

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Конвенції ЮНЕСКО 1970 року про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передаванню власності на культурні цінності, затверджених на Третій зустрічі держав – учасниць Конвенції у 2015 році;

– створення цілісної системи моніторингу культурної спадщини за аналогією із системою моніторингу навколишнього природного середовища, яка передбачена ст. 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (попередньо застосування відповідних механізмів можна випробувати на окупованих територіях України);

– врегулювання процедур виявлення археологічних об'єктів і знахідок, зокрема, випадкового виявлення;

– затвердження передбачених законодавством України підзаконних і відомчих нормативних актів щодо оголошення територій та водних об'єктів охоронюваними археологічними територіями, порядку визначення меж та режимів зон охорони пам'яток.

2. Не зважаючи на останні тенденції активного використання аерокосмічних даних в археології України, наголошено на проблемі технічного відставання від іноземних колег. Насамперед це стосується масовості застосування технології LiDAR та комплексу аналітичних прийомів; слабкому рівні аналітичності матеріалів, їх переважно ілюстративному характері і мінімальній залученості даних ДЗЗ до вирішення завдань управління та моніторингу археологічної спадщини; низький рівень використання можливостей супутникових даних, які активно використовуються для моніторингу у світовій практиці.

3. Наголошено на відсутності комплексного державного регулювання відносин у сфері використання засобів і даних ДЗЗ в Україні. Охорона археологічної спадщини не визначена на законодавчому рівні як напрям здійснення діяльності з ДЗЗ. Дані ДЗЗ використовуються неефективно, внаслідок дублювання та неузгодженості міжвідомчого інформаційного обміну даними, що призводить до збільшення витрат державного бюджету на закупівлю зайвого обсягу даних ДЗЗ. Враховуючи значний потенціал даних ДЗЗ, зокрема космічних знімків, для виявлення незаконних розкопок та знищень відповідних пам'яток, практика використання таких даних в якості доказів на сьогодні в Україні відсутня.

Таким чином, пропонується:

1) у новій редакції Закону України «Про космічну діяльність» передбачити основні сфери застосування діяльності з ДЗЗ, однією з яких має бути виявлення та охорона об'єктів археологічної спадщини. На виконання відповідних норм спільним наказом Державного космічного агентства України, Міністерства культури України і Державною службою геології та надр України затвердити Порядок застосування методів ДЗЗ в археології, який має бути зареєстрований в Міністерстві юстиції України для надання йому юридичної сили нормативно-правового акта.

2) запровадити нову модель інституційно-правового механізму забезпечення публічних закупівель в Україні продуктів, створених в результаті ДЗЗ.

4. На підставі встановлених переваг космічних знімків перед іншими видами ДЗЗ у контексті допустимості доказів, впроваджувати практику використання таких знімків в якості доказів правопорушень у сфері охорони археологічної спадщини, враховуючи, що космічний знімок є електронним доказом, зокрема, електронним документом, який повинен містити всі необхідні реквізити, які висуваються до таких документів Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг». Доведена необхідність більш детального правового регулювання відносин з поширення космічних знімків високого просторового розрізнення у контексті охорони комерційної таємниці, персональних даних та національних інтересів, контролю за відомостями, які містяться на знімках, з метою недопущення розповсюдження, так званих «чутливих» для держави даних. Чіткі правила сприятимуть використанню космічних знімків в якості доказів, враховуючи їх потенційну роль, зокрема у сфері охорони об'єктів археологічної спадщини.

5. Наголошено на відсутності стратегічного бачення та системного підходу до використання аерокосмічної зйомки у здійсненні моніторингу стану збереження об'єктів культурної спадщини. У зв'язку з цим:

- доведено важливість проведення візуального обстеження об'єктів культурної спадщини саме на систематичній основі з переходом від практики інспектування окремих пам'яток до

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

всеохопного моніторингу археологічного довкілля. У цьому контексті пропонується визначення періодичності проведення моніторингу (візуального обстеження пам'ятки) на основі розробленої системи групи ризиків для об'єктів культурної спадщини – чим вищий ризик, тим частіше необхідно проводити такий моніторинг. Тобто запропоновано встановити залежність періодичності проведення візуального обстеження від групи ризику, до якої віднесено пам'ятку. Такі групи ризику можуть визначатись на основі різних критеріїв та/або їх поєднання, залежно від особливостей пам'ятки, наприклад, площі території пам'ятки, фізичної доступності та природніх умов, в яких знаходиться пам'ятка, найбільш типові види та способи пошкодження пам'ятки та ін.

- доведено значні можливості аерокосмічної зйомки з метою моніторингу, які були визначені під час обстеження пам'ятки національного значення Городище літописного Торчеська. Встановлено, що для певних видів руйнувань, пам'яток, зокрема таких як мародерство з застосуванням металодетекторів, є доцільним моніторинг саме за допомогою щосезонної аерофотозйомки та використання як сучасних, так і ретроспективних супутникових знімків. Найбільш показовою виявилась зйомка здійснена за допомогою БПЛА через 21 день після збору врожаю на ділянці дослідження. 9 листопада 2021 року на площі дослідження (28 га) було виявлено сліди від 5156 окремих плям викинутого на поверхню ґрунту. Ці плями наземними дослідженнями були ідентифіковані як місця, де «копачі» керуючись даними метелощукачами, здійснювали виймання ґрунту та, ймовірно, вилучення археологічних предметів;

- проведено моніторинг на пам'ятці національного значення Городище літописного Торчеська, результати якого вперше в українській археології дали змогу цілісно задокументувати наслідки діяльності археологічних мародерів на широкій території. Отримані результати дозволяють кількісно описати цю діяльність та її інтенсивність протягом принаймні трьох сезонів. Зафіксована кількість і розташування окремих «покопок» спростовує уявлення про локальність впливу такої діяльності та дає підстави говорити про тотальний вплив на якість верхніх шарів пам'ятки;

- на прикладі робіт в зоні розмиву Кременчуцького водосховища доведено ефективність використання космічної зйомки для моніторингу стану ландшафту та окремих археологічних пам'яток з точки зору їх доступності для наземного археологічного обстеження. Отримані результати можуть стати основою для створення системи прогнозування доступності окремих археологічних об'єктів в умовах зміни рівня води в акваторії водосховища. Вперше отримано достовірні просторові дані про кореляцію виникнення, конфігурацію та розташування мілин та тимчасових ділянок суходолу з огляду на водний режим;

- спираючись на результати моніторингу, запропоновано запровадити практику регулярного космічного знімання акваторії водосховища з метою реєстрації змін в конфігурації форми його мілководних частин та впливу процесів розмиву та наміву на затоплені археологічні пам'ятки;

- запропоновано викласти положення Наказу Міністерства культури України № 158 від 11.03.2013 р., у першу чергу, що стосуються періодичного моніторингу (частина 4), наступним чином: *за результатами такого моніторингу може здійснюватись як наземна фотофіксація та/або відеозйомка стану об'єкта культурної спадщини та території, що охороняється, так і збір даних засобами космічної та/або повітряної зйомки (загального вигляду, стану об'єкта в контексті (навколишнім середовищі), найбільш цінних (характерних) елементів об'єкта, наслідків впливу та прояву загроз (дії негативних чинників). Зібрані дані дистанційного зондування об'єкта археологічної спадщини засобами моніторингу з космосу та/або повітря можуть бути представлені як у вигляді «сирих даних», так і у вигляді візуалізацій (фото, схеми, 3D моделі, графіки);*

- обґрунтована необхідність передбачення для органів охорони культурної спадщини за аналогією з положеннями про Державну екологічну інспекцію України права здійснення фотографування, звукозапису, кіно- і відеозйомки, зокрема з літальних апаратів та із застосуванням космічних технологій, як допоміжного засобу для запобігання та розкриття порушень законодавства, здійснення контролю за додержанням якого належить до повноважень таких органів.

6. Запропоновано спростити порядок здійснення польотів БПЛА органами охорони об'єктів культурної спадщини для

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

запобігання та оперативної фіксації незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини та інших порушень вимог законодавства про охорону культурної спадщини.